

Hanna de freule – J.J. Cremer

Geschreven in 1871-1872.

Handschrift gedateerd Den Haag, juli? 1871 - 12 okt. 1872. Pentekeningetje door de auteur op fol. 36v: verhaalscène. In 1952 gekocht van Antiquariaat Gijsbers en Van Loon te Arnhem (cat. 84, nr. 18). Vgl. de uitgave als premie bij Het Nieuws van den Dag. Amsterdam, Funke & Van Santen, 1873. 180 fol. Aanvraagnummer: KW 134 B 11 / 78. Alleen op microfilm raadpleegbaar. KW CREM 7.

1e druk: Amsterdam : G.L. Funke, 1873. 2 delen. 24 cm.

2e druk: Amsterdam : G.L. Funke en P. van Santen, 1873. 278 p. 24 cm. Premie van Het Nieuws van den dag voor 1873. Met nawoord van de uitgevers over het ontbreken van de correctie van de drukproef door de schrijver, januari 1873.

3e druk: Amsterdam : G.L. Funke, 1874. 2e druk. 278 p. 20 cm.

4e druk in: Romantische Werken, dl. 10. Leiden : D. Noothoven van Goor, 1880. 273 p.

5e druk: Leiden : A.W. Sijthoff, [c.a. 1887]. 4e druk. 306 p. Vijftig-cents-editie, no. 15.

6e druk: Leiden : A.W. Sijthoff, ca. 1889. 5e druk. 306 p. Vijftig-cents-editie, no. 15.

7e druk: Leiden : A.W. Sijthoff, ca. 1890. 6e druk. 306 p. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

8e druk: Leiden: A.W. Sijthoff, 1896. 5e druk. Romantische werken, deel 4.

9e druk: Leiden: A.W. Sijthoff's Uitg.-mij, [tussen 1900-1909]. 7e druk. Romantische werken.

Vertaling:

Die Arbeiterprinzessin roman in 2 Banden. Dem Holländischen nacherzählt von Adolf Glaser. Westermann, 1875. 284 p.

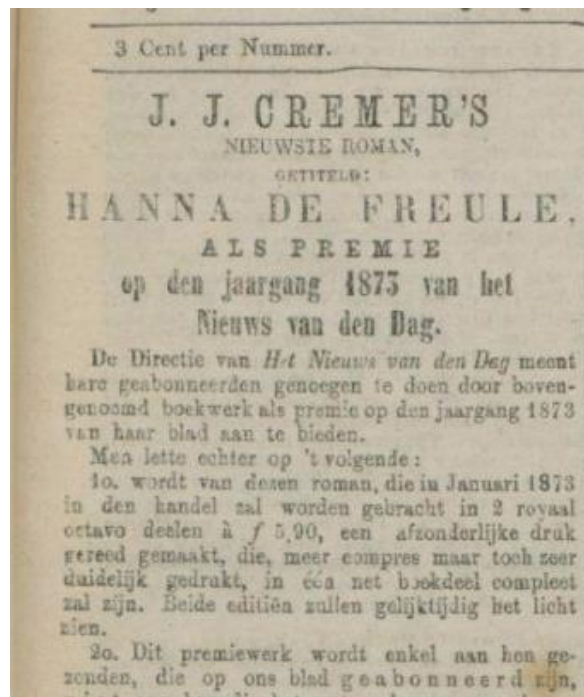
Die Arbeiterprinzessin: Roman in
2 Bänden von J. J. Cremer. Dem
Holländischen nacherzählt von
Adolf Glaser

1 januari 1875
George Westermann

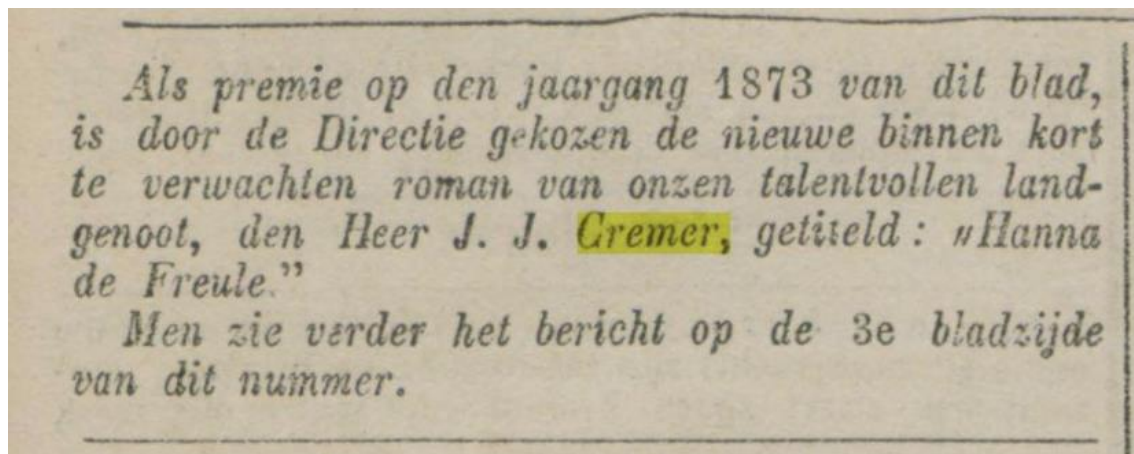
★★★★★

Lezen

Nieuws van den dag 11 december 1872:

J.A.S. [J.A. Sillem] - Mijn vriend Pik. Oorspronkelijke novelle, door Henri. Leeuwarden, A. Akkeringa. 1872. Hanna de Freule, door J.J. Cremer. 2 dln. Amsterdam, G.L. Funke. 1873. In: De Gids, 1873, p. 192-207. Link naar artikel:

http://www.dbnl.org/tekst/_gid001187301_01/_gid001187301_01_0023.php

Bespreking in Java-bode, 2 mei 1873:

Java-bode, 2 mei 1873

HANNA DE FREULE.

(Van den Korrespondent van den Java-Bode) „De tijd moet het leeren Maar met een man als mijnheer Bronsberg, is de kans er heel zeker' Slot woorden uit „Hanna de Freule.” — Dient men, zoo kan de vraag wezen, die zich als een bespreker van het, bovenstaande werk voordoet, dient men bij de beoordeeling van dezen arbeid rekening te houden met de vroegere produkten op romantisch gebied van den schrijver en een oordeel uit te brengen, dat grootendeels op vergelijking met die werken steunt? Of moet men zich enkel tot het nieuwe voortbrengsel zelf bepalen ?

De keuze tusschen de beide methoden, die zich voordoen, moet zich in dit geval uitsluitend tot de tweede beperken. Ook al zij de eerste geschikter, om met meerdere juistheid de waarde van het te beoordeelen werk uit te spreken, omdat zoowel nieuwe lichtpunten in het talent van den romancier opdagen als nieuwe schaduwzijden zich vertoonen, zoo is voor de hier bedoelde vergelijkende kritiek thans weinig grond, daar de beide vroegere romantische werken van den schrijver: „Anna Rooze*” en „Dokter Helmond en zijn Vrouw” tot de zoogenaamde Sociale romans behooren, en „Hanna de Freule” ongetwijfeld onder de bijzondere klasse der tendenz-romans gerangschikt moet worden.

Daarenboven zou het, toonde men zich geneigd bijzondere redenen te doen gelden, niemand aangenamer dan den auteur dier werken kunnen zijn, dat het met oordeel lezend publiek — en volgens Multatuli is dit niet zeer groot — van „Hanna de Freule” kennis nam, zonder te veel waarde te hechten aan den totalen indruk vroeger bij de lezing van zijn twee vorige romans ontvangen. Die indruk was, hoe gunstig ook ten opzichte van den novellist **Cremer**, minder gunstig ten aanzien van zijn ander ik, den romancier.

In de novelle den meester ontdekkend, kan het in den roman nauwelijks den talentvollen dilettant bespeuren. In dezen te vergeefs zoekend naar een streng logisch geheel, waarvan de onderdeelen op het nauwst en het innigst met dat geheel samenhangen, trof het in gene een altijd krachtige schildering van toestanden aan, waarbij alle toetsen tot voltooiing der hoofdfiguur of tot beter begrip der hoofdgedachte waren aangebracht. Onderstellen wij dus — om de beide genoemde redenen, de een van algemeenen, de ander van bijzonderen aard — dat men den roman „Hanna de Freule” leze als of zijn auteur niet de hoogst begaafde Over-Betuwsche novellist, en tevens de vader van twee wel wat zorgeloos opgevoede romankinderen was. Mij dunkt, dat zoo dit al niet het eenig goede gezichtspunt is, waaruit wij **Cremer**'s nieuwen roman moeten bezien, het althans meerdere kansen biedt voor een vrijen, onbenevelen blik.

Wat in dezen roman de tendenz is? Reeds de lezing van eenige weinige hoofdstukken laat geen twijfel meer over ten opzichte van het antwoord. De strijd, die de beschaafde Westersche staten tot op hun grondvesten doet trillen en de standvastigste en minst bevreesde gemeederen een pooze tot somberheid kan stemmen, de reuzenkamp tusschen arbeid en kapitaal wordt hier in levendige kleuren afgeschilderd. De romandichter heeft op zijne wijze getracht een oplossing te vinden van het netelige vraagstuk, dat tusschen werkgevers en werkers bestaat. Hij heeft een lans gebroken voor de dikwijls miskende rechten van de arbeiders, zonder terug te deinzen voor een afschildering van hun plichten. Het besluit, waartoe de schrijver komt, moge van algemeene bekendheid zijn, over de middelen, die hij aan de hand geeft, moge men met hem van gevoelen kunnen verschillen, het blijft waarheid, dat zijn boek voor een groot aantal lieden, niet het minst de arbeiders zelve, vooral ook de patroons, een zeer nuttig werk kan worden. Als nu maar de arbeiders zulke boeken konden, als nu maar de patroons ze wilden lezen 1

*) Hanna de Freule door J. J. **Cremer**, Amsterdam G. L. Funke en P. van Santen, 1873. Premie van „het nieuws van den dag” voor 1873.

Het kan echter al dadelijk moeilijk ontkend worden, dat wij hier minder met een roman, met een door vorm en inkleeding streng samenhangend geheel, dan wel met twee zeer uitgewerkte novellen onder —den titel van „Hanna de Freule” in een boekwerk vereenigd —te doen hebben. De eerste novelle zou den titel, dien thans het geheele boek voert, kunnen dragen, aan de tweede zou dien van „Patroon en knecht” gegeven kunnen worden, want al moge „Hanna van Til”, de „gekke freule,” de fabriekarbeidster van ruim negentien uren met haar buitengewonen aanleg en dikwijls zonderling werkenden geest, de hoofdpersone zijn uit de helft des, — uit ongeveer 60 hoofdstukken saamgestelden — romans, in de overige 30 vervullen zeer zeker Wouter Glover, de jonge, voor zijn stand zeer ontwikkelde, werkman, wiens edele beginselen en rondborstig karakter lof verdienen en de jonge Bronsberg, de voor lotsverbetering van zijn werkvolk ijverende patroon, de hoofdrollen. Naar deze indeeling, kunnen wij, in zeer korte trekken met den inhoud van het boek bekend worden. Hanna de freule is een in visioenen levend jong meisje, dat als driejarig kind op zekeren vinnig kouden Decembermorgen door den fabrieksarbeider van Til is gevonden, liggende naast een levenlooze vrouw, door de

koude bevangen, op den weg nabij Veeuwijk — een stadje op den oever eener rivier — was doodgevroren. Het kleine meisje, dat in de bovenkleeren der vrouw was gewikkeld om haar tegen den snerpenden Oostenwind te beschutten, is, uit de armen der gestorven moeder, door den arbeider van een wissen dood gered. Het kind herinnert zich steeds het verhaal van haar moeder, dat zij door haar vader met een koets met twee schimmels zal worden afgehaald. Dit verhaal heeft natuurlijk, naarmate zij ouder werd, té krachtiger op haar fantasie gewerkt. Het gevolg daarvan is, dat die gedachte van door haar vader in een koets met twee schimmels afgehaald te worden, van lieverlede in haar denkbeelden den rang van een visioen heeft ingenomen. Arbeidster geworden in de stoom katoenspinnerij „Het Kromveld," van de firma Degen en Bronsberg, wordt zij zeer natuurlijk door haar medearbeiders voor gek gescholden, omdat zij meestal over haar visioen praat en tengevolge van een fierheid, over haar vermeende afkomst in haar ontstaan, die haar makkers tot spottendij dwingt en haar den schimpnaam van „freule" doet geven.

Een is er echter, die haar niet bespot, en haar niet voor gek houdt. Het is de Joodsche uitdrager Elie Mager. In der tijd is hij, door aankoop, in het bezit gekomen van de sjofele plunje van Hanna's moeder. Daarin heeft hij brieven en andere zaken verborgen gevonden, die hij behield, en nu bewaarde als reliquiën van zilver en goud. De brieven hebben hem bewezen, dat Daniël Degen, een der eigenaren van de fabriek Het Kromveld, Hanna's vader is. Men heeft hem het stilzwijgen afgekocht. En toch nog steeds gedreven door de vurige liefde, die hij eertijds aan Hanna's moeder, Esther, Nathan Gasco's dochter, heeft toegedragen, vóór men haar slecht maakte, Hanna zelve liefhebbend als zijn eigen kind, omdat zij het kind van zijn eenige geliefde is, en omdat haar moeder een Jodin was, door dat alles aangezet, spaart hij in stilte geld voor Esther's wees op, totdat zij hem zegenen mocht in liefde, en eeren mocht den God van Abraham, Izak en Jacob. Door Elie's mystieke taal, en met behulp van haar buitengewonen aanleg, begint Hanna vermoedens omtrent haar afkomst te koesteren. Zij wil zekerheid bekomen en spreekt Nelly, Degen 's liefvallige dochter, bij zekere gelegenheid, aan, die, evenals de meesten, haar krank van hersenen gelooft. Zij onderhoudt de beangstigde Nelly over het geheim harer afkomst. „Ik ben niet gek, omdat „ik weten wil wie mij liefheeft, en zeker wist dat hij komen zou. En slecht ben ik ook niet, juffrouw. Als jij je beurs „laat vallen dan zal ik er niets uitnemen, en ze aanstonds „weerbrenge. Ala ze mij niet erg sarren of schandelijk beleedigen, dan gebruik ik mijn handen nooit, hoewel ik sterk ben. „Maar" vervolgt ze ik zou toch een moord kunnen doen, als de persoon, die mijn arme moeder liet sterven in den kouden nacht, werkelijk de man is, maar het liegen heette, dan zou ik hem met deze nagels"...

De reine dochter van den heer Degen wordt bij zulke taal van de halfwaaninnige spinster steeds beangster; zij wil Hanna tot kalmte brengen met de verzekering: „Men heeft je verleid. Die prins of graaf uit Spanje die je, vader zou wezen en je met zoon mooie koets moet komen afdalen, hij bestaat niet Hanna, maar deze voert haar tegen: «Maar spreek ik dan nog van een prins of een graaf? „Ik spreek van je vader juffrouw, van mijnheer Degen ; ik zeg, dat hij mijn moeder heeft laten doodvriezen, dat hij mijn vader is." Machteloos is daarop Nelly neergezonken. Door Hanna opgevangen, heeft zij gerust aan haar snel bonzend hart en nadat een onstuimig leger van gedachten door Hanna's brein is gevaren, heeft zij een kus gedrukt op Nelly's mond en is ijlings heengegaan. Eenige uren later zal Hanna in verwijfeling by den — door een beroerte getroffen — heer Degen nederliggen. Dicht aan zijn oor zal ze fluisteren. „Kun je nog hooren mijnheer?" Zij wil weten of die man haar vader is, of hij de mooie Esther ten val bracht. Of hij haar arme moeder liet verhongeren en doodvriezen, en zijn eigen bloed heeft doen arbeiden en voeden met zwijnendraf." Maar antwoord zal zij niet bekomen. Integendeel zal Nelly, gedachtig aan het gesprek van eenige oogenblikken te voren, haar bij Degens bezwijmd lichaam aantreffend, uitroepen: „Pakt haar, zij heeft hem vermoord!"

De eigenaar van 't Kromveld, de verfoeilijk hebzuchtige Degen, de man, wiens eenige verdienste in het zedelijk en lichamelijk afbeulen van zijn fabrieksvolk en in smulpapery bestaat, heeft zich door de woede, waarin hij geraakt is, toen hem eenige arbeiders om loonsverhooging in vermindering van werkuren zijn komen vragen, een beroerte berokkend. Hanna zal pogen tot zijn sterfbed doortedragen, altijd met dezelfde gedachten omtrent het geheim harer geboorte

beziel, maar teruggehouden worden door Willem Bronsberg, Nelly's verloofde en compagnon van Degen.

En alweder zal Nelly de smeevende woorden hooren, die Hanna tot Bronsberg richt om toegang te erlangen tot de kamer van den man, die stervend neerligt. En nadat zy het woord „dood,” zooeven door haar uitgesproken, op een, haar door merg en been dringenden toon door Hanna heeft hooren herhalen, dan schijnt zij niet langer te twijfelen of de halfwijze Hanna heeft voor eenige uren haar de waarheid gezegd.

't Is niet de laatste maal, dat wij de beide kinderen van één vader te zamen zullen aantreffen. Hanna heeft, door een smartvol zielslijden daartoe gedreven, een poging aangewend zich te verdrinken; doch Elie Mager heeft nog tijdig genoeg Esther's kind gered, met zich naar zijn schamele woning gevoerd en middelen beraamd, om „Esther's kind te doen goedmaken wat Hanna 's moeder misdeed,” d. w. z. hij hoopt dat zij tot het geloof der vaderen, tot dat van Abram, Izaak en Jacob zal bekeerd worden. Wil zy dat, dan zal Elie haar de bewijzen in handen geven, waaruit haar afkomst zal blijken. Door list en vleierij gelokt het Hanna den brief in handen te krijgen, die haar zekerheid omtrent haar geboorte geven zal.

Nu neemt zij den brief. Reeds is hij geopend. Haar glinsterende oogen schieten vonken, terwijl zij op dat schrift staart. Beurtelings wordt ze purperrood en bleek als een doode.

Een trek van verbeten woede plooit haar lippen. Zij keert den brief. Zij werpt hem op de tafel, met de vuist slaat zij zich zelve op het voorhoofd. Die zwarte kriewek zeggen haar niets. Zij kan niets bemerken van 't geen er in dat schrift is te zien. Men heeft het haar nooit geleerd. En als zij dan weten wil, wat er in staat; als zij het weten moet. Ook dat heeft hij mij aangedaan, kermt Hanna hoorbaar, terwijl zij schreiend met het gloeiende hoofd op haar armen neervalt": „Ook aan mijn oogen heeft hij het licht onthouden; hij — die mijn moeder vermoordde; die ons beiden ten vloek was."

Hanna ontvlucht uit Elie's huis, na aan Elie's zoon Izak — een klein monster, een miniatuur uitgave van Han d'Islande — te hebben weerstand geboden, die haar scheldt voor zijn „vaders zoetelief" en haar niet wil doen ontkomen, alvorens zij hem een „kusje" zal gegeven hebben. Vrij zijn en naar den heer Bronsberg snellen, opdat hij haar den brief ontraatsele, is haar wensch.

In een kerkgebouw kan ze nog even haar hangend hoofd en hart tot bedaren brengen, en schijnt ze ook genoeg kracht te verzamelen, om nu haar de schurk Binzer — weggejaagde onderbaas op 't Kromveld — wil behagen, hem tegen den grond te ploffen of zoo iets dergelijks té doen, want het rechte blijkt niet uit het boek. Bronsberg ontcijfert den brief, vóór 17 jaren door zijn gewezen Compagnon aan Hanna's moeder geschreven. Eensklaps staat nu het kind, dat ook hij voor half wijs aanzag, in een ander licht voor hem. Verbazing en angst maken zich plotseling van hem meester, nu hij bedenkt dat Nelly met den inhoud van dat schrijven bekend zou kunnen zijn en als hij verneemt, wat er tusschen zijn verloofde en Hanna is voorgevallen, zijn Nelly's vrees voor Hanna, en haar gestadige onrust, voor hem geen raadsel meer. Op zijn vraag „Wat wil je nu Hana " ontwikkelt zij, na den brief terug ontvangen te hebben, een uitstekend systeem van verbetering in het lot der fabriekarbeiders. De jonge humane patroon wil het welzijn van de arbeiders; dit verzekert hij Hanna en zoo hij het ooit mocht vergeten, dan zal — zoo klinken hem Hanna's laatste woorden in de ooren, met den brief gedwongen kunnen worden.

Nu heeft zij althans Bronsberg bewezen, dat zij niet gek is. En als Nelly, die haar vreest, hem zal lezen, dan zal ook zij weten wat daarvan is.

Nog een ander wilde zij, dat den brief zou lezen. Wouter Glover, de ronde flinke fabriekarbeider, die haar ook voor halfwijs houdt, maar het nogthans niet heeft kunnen aanzien hoe een verachtelijke bende fabriekvolk haar, op zekeren dag, op straat met de laagste scheldnamen gemarteld en zelfs haar lichamelijke verwondingen toegebracht heeft, wijl men haar uit een rijtuig had zien komen, waarin ook de jonge Bronsberg gezeten was. Wouter vooral, die haar toen in de woning zijner moeder eenige uren heeft doen verplegen, Wouter, dien zij heimelijk lief heeft, moet weten, dat zij niet gek is en dat hetgeen zij soms sprak over een mooie koets

met een paar schimmels er voor, te lezen stond in den brief, dien de overleden patroon van het Kromveld, Daniel Degen, eertijds had geschreven aan haar moeder.

Terwijl nu de werklieden der fabriek optrekken naar het huis van den jongen patroon, om hem hun eischen omtrent loonsverhooging op te leggen en Bronsberg hen met waardige kalmte aanhoort, vindt Hanna gelegenheid om, door haar verschijning, een diefstal door een drietal arbeiders in de woning van Mevrouw Degen beraamd, te beletten, Wouter Glover te verhinderen, dat hij zijn vijand Bronsberg met een vuistslag verplettere, en een gemeen fabriekswijf everzeer te verhinderen dat het Bronsberg wellicht den dood aandoe; de eerste en de derde daad bloot door den invloed harer verschijning, daar de fabriekarbeiders haar niet anders dan verdronken waanden; Wouter Glover wordt op bet ziekbed nedergeworpen en in ijlede koortsen neerliggend zal Hanna „haar vijand" verzorgen. Iets later zal zij weder tegenover haar zuster in den bloede Nelly staan, die haar zal trachten te overtuigen, dat zij, voor haar bestwil, Veenwijk moei verlaten, dat men voor haar opvoeding zal zorg dragen en dat zij nooit weer over zulke vreemde dingen mag spreken, die zij haar (Nelly; op dien morgen verteld heeft, dingen, die niet waar zijn. En als je zulke verhalen aan andere menschen deed, dat zou niet goed, niet braaf van je wezen Hanna! Dat zult je nooit doen, is het wel? — Het woelt en bonst haar in de hijgende borst. —. Geen twee schreden van haar af, staat daar dat schoone bleeke meisje. In de koude lucht teekent zich de warme adem, die aan haar boezem ontsnapt. Die adem smelt met den adem van Hanna ineen. — „O, als deze haar liefhad! Als beider adem voor altijd te samen smolt! Als deze haar zuster noemde! Aan haar voeten zou ze liggen. In de oogen zou ze haar zien. Haar wenschen raden. Vliegen op haar wenken." Hanna, het arme onwetende fabriekskind, zal zich bedwingen ter liefde voor Nelly, maar vreeselijk is de strijd, die er in haar binnenste omgaat. Zoo zij bekent dat het louter „vreemde dingen" zijn, die zij eertijds tot Nelly sprak, zal immers deze haar weder voor halfwijs houden, voor gek? Neen waarachtig zij is het niet. Heeft ze dan den brief niet? Doch neen, zij heeft gelijk. Hanna heeft eens gedroomd dat zij een zuster had. „Maar dat waren droomen van de gekke Hanna. Wat ik toen tot je gezegd heb, nee, dat weet ik niet. Ik ben heel wijs juffrouw." „Goddank! komt Nelly bij zich zelve," En dat „goddank!" is zeer zeker het onwaarschijnlijkste woord, dat aan Nelly's mond in den ganschen roman ontsnapt. Na al hetgeen er tusschen haar en de halfwijze Hanna is voorgevallen, verraadt het wel wat te veel naïveteit in haar karakter, om na de aan Hanna ontlokte, om niet te zeggen afgedwongen, verklaringen, die laatste bekentenis voor goede munt op te nemen. En Nelly's vreugde over die bekentenis, waardoor haar „goede papa" weer rein voor het oog van zijn kind staat, is belachelijk voor een twintigjarig meisje, dat haar gezond verstand bezit. Hanna gevoelt zich na dit onderhoud verlatener dan ooit. Zij hongert en dorst naar een uiting van liefde en misschien zal zij die nooit vinden; misschien zal zij, haar leven lang, ellendig blijven, ter wille van dat ryke gelukkige kind. (Wordt vervolgd.) *) De heer **Cremer** heeft de hebbelijkheid nooit zijn figuren te laten zeggen, spreken of uiten, maar altijd te doen komen; hoe dat komt, begrijp ik niet.

Vervolg 6 mei 1873

HANNA DE FREULE.

(Van den Korrespondent van den Java-Bode.) (Vervolg en slot van gister.)

„De tijd moet het leeren Maar met een man als mijnheer Bronsberg, is de kans er heel zeker." Slotwoorden uit „Hanna de Freule." De „duivelskamer" (de beneden verdieping der fabriek), waarin iij vroeger werkzaam was, had weer een prooi verlangd. Daar heeft Klaartje bij een sober licht, te midden van een dichten stofwalm, met duizenden fijne katoenvezels bezwangerd, moeten werken en hebben haar luchtpijpen en longen het stof vergaard, dat bij gebrek aan luchtkokers geen uitweg kon vinden, Is het wonder, dat als Wouter uit naam der werklieden aan de patroons vermindering van werkuren en verhooging van loon komt vragen en hij tot Degen het woord richt, wiens onbeschofte en krankzinnige taal hem zijn kalmte dreigt te doen verliezen, is het wonder dat hij Degen dan toeroept, dat deze hem zijn Klaartje ontnomen heeft?

„Kerel! Ik jou ontnomen"! schreeuwt Degen „Hoe! roept Glover door dien uitval geprikkeld" „teert mijn arme Klaartje niet weg, omdat er geen lucht was in dat vervloekte duivelshol? Ja mijnheer, zoo waarachtig als God leeft; ontnomen dat heb je ze mij." En als Degen nu zijn Klaartje lastert door te zeggen, dat al dat jonge vrouwvolk „zedeloos tuig" is en dat hen dat zoo vroeg in het graf hielp, dan kan Wouter zich niet langer bedwingen en stuift hij zinneloos van woede met gebalde vuist op Degen af, maar wordt nog tijdig genoeg door Bronsberg in den halsdoek gegrepen. Maar er is meer wat de haat, dien Wouter, Bronsberg toedraagt, rechtvaardigt of althans verklaarbaar maakt. Het tooneel tusschen Degen en Wouter, dat de eerste met een beroerte en spoedig daarop met den dood bekoopt, heeft zijn gevolgen. Wouter is van de fabriek weggejaagd, en zijn stokoude moeder, die hij zielslief heeft en voor wie hij onverpoosd werkt, begeeft zich, ondersteund door Gerrit Abel, naar den jongen patroon Bronsberg om genade voor haar zoon te smeeken en te verzoeken, dat hij weder als arbeider worde aangenomen. Bronsberg weigert, hij kan haar zoon niet „op het Kromveld" terugnemen. Het stokoude vrouwtje bezwijkt aan de gevolgen van dien tocht. Afmatting en teleurstelling over de weigering brengen haar doodelijke schokken. Wouter is razend van smart. Was het niet genoeg, dat hij dien huichelaar reeds een gloeienden haat toedroeg, moest hij hem ook nog zijn lieve beste oude moeder ontnemen? Nu groeit zijn haat schier dagelijks en bereikt het top-punt, want Binzer, die het onzinnige plan heeft opgevat, om Nelly Degen te schaken, heeft hem ook doen gelooven dan Bronsberg Klaartje geschandvlekt heeft. Wouter zal zich op dien ellendeling wreken. De gelegenheid daartoe schijnt zich te zullen voordoen. Wouter is, toen de werklieden op een Zondag als een storm zijn losgebroken en naar de woning van hun patroon zijn gesneld, met hen opgetrokken. Hij was immers doordrongen van hun rechtmatige eischen. De kalmte, waarmede Bronsberg hun bedreiging van te zullen „Strikken" ('t werk te staken,) beantwoordt, en de belofte van voor hun lot het mogelijke te zullen doen, maakt Wouter woedend. En slechts aan Hanna's komst heeft Bronsberg het te danken, dat Wouter hem niet te lijf gegaan is. De woorden „Doe hem geen kwaad", „die Klaartje en Hanna belastert, ligt te sterven in het bosch", door Hanna, die ook hij dood geloofde, tot hem gefluisterd, hebben hem „in verwarring" doen terugdeinzen. Bronsberg heeft de, door de werklieden gestelde, voorwaarden verworpen. „Indien de noodzakelijke verbouwing op, „Het Kromveld — mede in het belang der werklieden — zou plaats hebben wanneer men de zaken van onderwas en voorzorg in 't leven roepen, en den arbeiders zooveel nügelijk een goede toekomst wilde verzekeren, ja, naar 't voorbeeld van andere landen, ieder, in evenredigheid van zyn werk, een klein aandeel in de winst of wel een tegemoetkoming naar gelang van het batig saldo wilde uitkeeren, werd het toestaan der verlangde loonsverhooging in verband nog met de gevraagde vermindering van werkuren, een volstrekte onmogelijkheid." De werkstaking volgt. Armoë en ellende dringen den harden wintertijd in de gezinnen der arbeiders. De verbittering tegen Bronsberg groeit aan. Een dijkbreuk — waarvan, dit zij ter loops gezegd, de beschrijving ontzettend schoon is, doet de fabriek „Het Kromveld" als gruis versplinteren. Al grooter en grooter wordt de overstroming, de stad wordt bedreigd, 't is een verschrikkelijk tooneel, met een verbazende genialiteit beschreven. Ieder met handen aan 't lijf is ter hulpe gesneld. Alles, wat de kracht van het woedende element kon breken, is bijgebracht. Te ver geefs; de dijk is weggeslagen, de polder overstroomd, maar ginds staat nog een voos stuk dijk, dat zoo aanstonds zal worden verslonden; het trilt en het dreunt reeds. En de klei en het hout waar de voet nog op steunt, het wordt reeds vermorseld; en de kalk — Glover pak aan! Om Godswil, pak aan. — „Aanpakken ? Ja — Jawel." „Nu grijpt hij een arm: nu slaat hij de hand aan een kil natten schouder. — Hij weet het wel. Dien man, moet hij stevig vasthouden. Die man heeft geen kracht meer. Hij moet hem opnemen, — Opnemen — Hal En dan hem vierkant omhoog tillen; het spartelend lichaam boven de gapende kolk! En zwaaiend hem wiegen op de beide armen; en hem donderen in 't oor eer hij hem smakt in den zwarten nacht: Daaronder ben jij thuis. Daar is ook een duivelskamer. Denk aan Glover 's moeder, aan Klaartje, aan Hanna!" „Daar is het diepst van de hel." De betere mensch wint het van den wraakgierigen. En Glover redt Bronsberg, want deze is het, dien hij uit het water torsch, en hijgend naar den adem spreekt Glover in zich zelve: „Of hij zwaar was? Ja, waarachtig dat vrachtje was zwaar." Ik besluit. Wie meer van den roman wil weten, leze hem. Ik poogde slechts tot de lezing op te wekken en ontleende daarom aan het werk vele treffende stukken. Er valt gewis veel op het boek als

kunstwerk af te dingen. Een der hoofdvereischten van elk kunstwerk, eenheid, wordt er grootendeels is gemist. Twee deelen, die op zich zelf staan en waarvan de verschillende figuren niet dan zeer ondergeschikte punten met elkander gemeen hebben, treft men er in aan. Hanna de hoofdpersonen uit het eerste, Wouter en Bronsberg uit het tweede deel. Welken invloed oefent Hanna op de werkstaking uit? Heeft haar levensgeheim iets uit te staan met de tendenz van den roman, den stryd tusschen arbeid en kapitaal? Is de vermelding van haar lotgevallen niet veeleer een onnoodige vertraging voor den afloop der hoofdgechiedenis? Is de toestand, waarin zij veelal wordt geschilderd, niet een hoogst onnatuurlijke, vooral bij haar buitengewonen aanleg? Ziedaar vragen, welke zich nopens de zoogenaamde hoofdpersonen uit den roman, voordoen en welker beantwoording niet dan ten schade van het werk kan geschieden. Hetzelfde zou omtrent een aantal andere personen gevraagd kunnen worden. Waarom b. v. maakt de auteur den heer Degen, wiens laaghartig karakter reeds walging genoeg wekt, tot een onhebbelijk en slecht opgevoed persoon, die wanneer hij spijsen gebruikt, steeds „smekt”? Denkt de heer **Cremer** daardoor de afschuw, dien men Degen, als zedelijk persoon toedraagt, te verhoogen? Ik veronderstel meer goeden smaak bij den auteur van „Hanna de Freule”. Waarom drijft de heer Cr. — en dit is een meer algemeene vraag — herhaaldelijk het plastische realisme zoover, dat hij de stuitendste schimp-, 'scheld- en spotnamen den arbeiders in den mond legt? Er is een natuurlijkheid die men bestudeerd kan hebben, doch die men beter doet niet te beschrijven. Troiiwtn» van beschrijving en vertellen schynt de heer Cr, weinig te houden en zeer dikwijls moet dan ook de lezer naar de bedoeling des auteurs gissen. Veelmalen vraagt de heer Cr., waar men van hem had mogen vorderen dat hij antwoordde. En de tendenz? Is de oplossing van het vraagstuk door den auteur aan de hand gedaan, praktisch uitvoerbaar? Ik huiver niet te antwoorden door onmiddelijk naar het motto van dit opstel te verwijzen. 1 Maart, 1873.

Aart Adminraal. Bespreking in: Nederland, jaargang 1873.

Java-bode, 8 juli 1873:

Hiermede heeft aldus het werkstaken in Nederland burgerrecht verkregen en daarmede ook een Nederlandsch woord doen geboren worden, dat dien toestand te kennen geeft. Onze aanbachtlieden beginnen het „Strikken” te noemen, ook **Cremer** noemt het zoo in zijn Sociologische novelle „Hanna de Freule”. Belangrijke wenk voor taalkenners, die uit deze verknoeiing van het Engelsche woord *strike* tot het voorkomen van andere dergelijke taalverbasteringen kunnen besluiten. Of de bewerkers van het *Woordenboek*

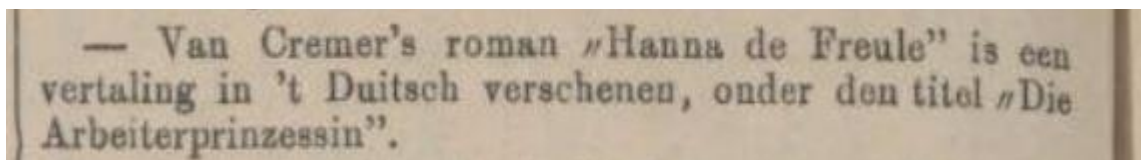
Nieuws van den dag, 17 december 1873:

Algemeen handelsblad 28 september 1874:

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant, 2 december 1875:

Algemeen handelsblad, 20 april 1876:

VOOR 75 CENT HANNA DE FREULE,

door J. J. **CREMER**, tweede druk. De 1ste druk van dit beroemde werk kostte f 5.50, en was in enkele weken finaal uitverkocht. Dat dit werk

voor 75 Cent

wordt aangeboden, is door onvoorziene omstandigheden, want wie heeft het ooit gehoord, dat een fonkelnieuwe complete roman van J. J. **CREMER** wordt aangeboden

voor 75 Cent.

Wie dan ook nog maar een greintje liethebbarij heeft voor degelijke lectuur zal zich natuurlijk haasten een ex. aan te schaffen

voor 75 Cent.

Want het is eene zekere waarheid, zoo stellig als tweemaal twee vier is, dat dit werk later niet meer

voor 75 Cent

zal worden aangeboden. Ex. in heel linnen prachtbanden zijn voorhanden voor f 1.25.

Toezending franco door het geheele Land met 15 Cent verhooging. Een ingenaaid ex. kost dus franco te huis f 0.90. Een ex. in prachtband f 1.40. Op den postwissel te vermelden **CREMER**. (14804)

D. HOLLE, Noordblaak te Rotterdam, en verder alom.

Brinkmann's alphabetische naamlijst, 1896:

Cremer (J. J.), Hanna de freule. 5e druk (deel IV der Romantische werken). Leiden, A. W. Sijthoff. 1896. kl. 8o. f 0.50; geb. f 0.75.
 — Overbetuwsche novellen. 8e druk (deel VII der Romantische werken). Leiden, A. W. Sijthoff. 1896. kl. 8o. f 0.50; geb. f 0.75.
 Zie Zangster.

C.G.N. de Vooys – De sociale roman en de sociale novelle in het midden van de negentiende eeuw. 1912. (bespreking Hanna de freule).

I.J. Brugmans – De arbeidende klasse in Nederland in de 19^e eeuw. 2^e druk. 1929. p. 212-213.

Arn. Saalborn – Het ontwaken van het sociale bewustzijn in de litteratuur. Amsterdam : H.J. Paris, 1931. p. 103-112.

Hanna de Freule. Uit den tekst kunnen wij afleiden, hoe Cremer de arbeiders en de werkgevers ziet; of ze in werkelijkheid zoo zijn geweest, laat zich uit het werk niet direct nagaan. Want in de eerste plaats is de tendens een gevaarlijke makker, wanneer het om de objectieve waarheid gaat en ten tweede schrijft Cremer geen realistisch proza, dat is: hij kent nog niet de wet van de „haar-

fijn precieze weergave der omringenden buitenwereld"; hij kent niet den primairen eisch aan den realistischen kunstenaar gesteld, de waarheid en niets dan de waarheid te geven.

Cremers arbeiders zijn geïdealiseerd. Zij zijn zoo braaf, eerlijk, deugdzaam en godvruchtig, zij spreken zulk een kansel- en boeken-taal, dat geen modern criticus voor de juistheid der figuren durft instaan.

De werkgevers, fabrikanten, patroons zijn over het algemeen zoo geweten- en gevoelloos, zoo redeloos hard, dat we twijfelen aan de mogelijkheid of zelfs zoodanige arbeiders zich voortdurend zoo honds laten afsnauwen en bejegenen, als hier geschiedt.

Wat we aan een boek als Hanna de Freule dan ook hebben voor ons onderzoek naar de verhouding tusschen arbeider en werkgever van die jaren, is hoofdzakelijk een beeld, zooals dat door Cremers medelijdend hart en gevoelige pen is gevormd en dat bij benadering wel overeen zal komen met de ziens- en gevoelswijze der voor die verhouding ontvankelijke menschen. Zeer waarschijnlijk — maar wetenschappelijke zekerheid kunnen we daaromtrent uit de betreffende litteratuur alleen niet krijgen — beantwoordt dat beeld wel min of meer aan de werkelijkheid.

Zoo wordt de houding van den fabrikant Degen gekenschetst door een stukje dialoog als dit:

(Zijn dochter Nelly zegt op een wandeling):

— Maar is het loon dan toch niet wat laag, in verhouding.....

— In verhouding tot gebraden eendebout, ja; en van getruffeerde kalkoen, tweemaal ja; maar in verhouding tot magen, die aan roggebrood en aard-appelen met mosterd gewoon zijn, neen!

— Maar zulk eten, papa.....

— Zulk eten, wijsneus, is door de Voorzienigheid juist voor zulke magen bestemd. — Zou jij 't verdragen? Geen wonder. Maar precies zoo, zou dat volk ziek worden als het een middag met ons aan tafel zat. (bl. 10).

En hiertegenover staat de werkman, onderworpen en braaf. Gerrit Abel komt twee gulden voorschot vragen. De toon van zijn stem is onderdanig, zijn woorden bescheiden en fatsoenlijk:

— Och, neem me niet kwalijk mijnheer, en U ook niet, lieve juffrouw, als ik U zonder opzet schrikken deed, maar de nood.....

— Ben je gek? roept Degen, Kom je hier leugens vertellen? Wou je iemand wijsmaken, dat ik jullie gebrek laat lijden misschien?

— Neen mijnheer, maar sedert mijn vrouw niet meer verdienen kan na dat ongeluk met de machine.....

— Goede God, klaag je daar nog al over!

— Klagen, neen mijnheer, maar als men dan nog drie kinderen heeft die niets verdienen en de oudste, mijn lieve Klaartje, hard ziek is ten gevolge van het werken in de fabriek, och mijnheer, dan.....

— Dan schaam jij je niet om als een uitgebrokene van de Ommeschans hier in den avond je patroon te overvallen en geld te bedelen.

— Bedelen! Ik bedelen! Neen, daarvoor hoop ik, dat God mij zal bewaren..... Ik had om een klein voorschot willen verzoeken.

Dit verzoek vindt Degen een onbeschoftheid. „Daargelaten nog, dat men geen interest van zijn geld ziet, maar wie en wat waarborgt de teruggave ervan, al zij het door arbeid. Als jij morgen sterft, dan goede nacht en ik ben mijn geld kwijt!”

Later vinden we dezen werkman met gevouwen handen en gesloten oogen naast het bed van zijn zieke Klaartje. Van eenig verzet, van opstandigheid of critiek geen sprake. Nelly, Degens dochter, die bij dit gesprek tegenwoordig was, loopt den werkman achterna en wil hem wat geld geven. Maar een aalmoes wil hij niet aannemen. Als voorschot glijdt de rijksdaalder toch in zijn vestzakje en hondsche erkentelijkheid tegenover de juffrouw doortintelt zijn wezen.

Opstandigheid vinden we wel in Wouter Glover, Klaartjes verloofde, bij hem hooren we reeds nu en dan een voorbode van Multatuli:

— Een rechtvaardig God! Rechtvaardig? Als zulk volk zich vetmest ten koste van haar bloed, van haar laatste kracht. Ik weet niet wat God is, maar rechtvaardig? O, die beulen! (17).

Ook tegen zijn moeder laat hij zich uit in dien geest:

— Ik zie hoe langer hoe meer, dat een mensch voor zich zelf moet zorgen, dat is de wet van God. — Had ik maar eerder begrepen, dat wij slaven zijn, dat een schandelijk verzuim van die rijken Klaartjes gezondheid heeft verwoest. In Engeland en ook hier op vele plaatsen wordt er voor lucht en licht in de fabrieken gezorgd; de kinderen leeren er wat. Maar bij ons? Ik kan immers mijn naam niet zetten. Ze mogen ons niet trappen als honden. Ze leven door ons. We zijn menschen als zij!

Hier hooren we gedachten, die ons zoo wel bekend en van

zelfsprekend schijnen sedert Hauptmanns Weber, Heyermans Op Hoop van Zegen. En we vragen ons af, welken indruk deze woorden maakten op het publiek voor wie ze bestemd waren in 1873 (Het boek verscheen voor het eerst in het Nieuws van den Dag). Zeer zeker was die indruk nog niet zoo groot als die van Op Hoop van Zegen en de Wevers nauwelijks vijftien jaar later, doordat in breede lagen der bevolking de doffe sluimer nog niet geëindigd was.

En toch klinkt Cremers taal soms indrukwekkend en komt uit de diepe ontroering die hem bezielt het kunstwerk te voorschijn:

„Uit den langen schoorsteen van Het Kromveld stijgen zwarte rookpluimen naar omhoog.

„Hein Pronk, de stoker, werpt binnen het ketelhuis nieuwe kolen in den fellen gloed.

„En de vuurvlammen slaan ten oven uit, als zoeken ze de vrijheid, die men haar betwist.

„Hein werpt de ijzeren kerkerdeur toe.

„En het vuur sist en knettert en brult, dat het wraak nemen en toch zich bevrijden zal.

„En met een haat, fel als zijn hitte, sart en bestookt het vuur den aartsvijand, gekerkerd als hij.

„En het water, ziedend van gramschap, raast en klaagt wegkruipend in doodsstrijd.

„Doch wie zal dooden, wat niet te dooden is!

„En wie kan binden den vrijen geest! In 't sterven verzoend, breekt de geest van het vuur en het water vereenigd ten kerker uit.

„Ten leven! Doode krachten bezielend!

„Ziet! Metalen armen verheffen zich; en dalen en keeren en grijpen in tanden en wielen.

„En 't stampet en dreunt en daveret in het groote gebouw.

„Der elementen geest heeft het uit zijn sluimer gewekt!”

Alvorens de sociale overwegingen, die de auteur bij het schrijven van dit boek door het hoofd speelden, nader te beschouwen, is het wenschelijk een beknopt overzicht van den inhoud te geven.

Op een groote fabriek in het Oosten van ons land leeft de patroon, Degen, een bruut en hardvochtig man, in weelde, terwijl de arbeiders een ellendig bestaan lijden. Onder dezen bevindt zich ook een jong meisje, spottend Hanna de Freule genoemd, omdat zij wacht op een denkbeeldigen vader, die haar eens met paard en

koets uit haar treurigen toestand zal bevrijden. Louter op een hersenschim berust deze verbeelding niet; als vierjarig kind had haar moeder, een arm verleid meisje, haar hierover gesproken, vast vertrouwend op de beloften van haar rijken minnaar, die haar echter van kou liet omkomen toen ze, ten einde raad, naar hem toe wilde gaan, en die hun kind bij arme daglooners liet opvoeden, zonder er zich ooit verder om te bekommeren.

Door den Jood Elie, die van het meisje houdt, omdat zij de dochter is van de vrouw, die hij altijd heeft liefgehad, komt Hanna de waarheid te weten. Haar eerste opwelling is naar den man, die haar vader is en die haar als arbeidster op zijn fabriek laat werken, toe te ijlen, hem alles te zeggen en door zijn dochter, de lieve, maar hoogmoedige freule, als zuster erkend te worden. Haar voornemen kan ze echter niet ten uitvoer brengen; ze treft hem bewusteloos aan. Zonder weer tot bewustzijn te zijn gekomen, sterft hij.

Na door Elie te zijn opgenomen, ontvlucht ze en komt in huis bij den werkman Glover, dien zij onbewust liefheeft. Door veel uiterlijke gevaren en innerlijken strijd heen, zien wij Hanna dan ten slotte op de laatste bladzijden, als de gelukkige echtgenoot van dezen tot rust gekomen volksmenner in den dop.

Terwijl Hanna dus de hoofdpersoon van het verhaal is, hebben we in den werkman Glover den woordvoerder der sociale tendens te zien. Deze, een door-en-door rechtschapen jongeman, tracht zijn mede-arbeiders het besef van hun ellendigen toestand bij te brengen, deels uit eigen overtuiging, deels daartoe opgehitst door een minderwaardig individu, die het op de dochter van zijn patroon heeft begrepen, en voor geen enkel middel terugschrikt om zijn doel te bereiken. In een schuurtje, waar allen bij elkaar komen, spreekt hij in een taal, die onze ooren wel wat verheven voorkomt, over de eischen, die zij als menschen het recht hebben hun patroon te stellen: meer loon, kortere arbeidstijd, onderwijs, licht en lucht — alles wat tegenwoordig vanzelfsprekend, in dien tijd nog utopieën waren. Door zijn vuur sleept hij de tragen, voorzichtigen, bangen mee; zij zullen den patroon hun eischen voorleggen. Worden die niet ingewilligd, dan staken.

In deze schuur van Elie Mager heeft *de eerste revolutionaire bijeenkomst* in onze letterkunde plaats. Twee jaar eerder had Dostojefski zijn *Demonen* uitgegeven, waarin de samenkomsten van sovjets, zooals die een halve eeuw later werkelijkheid geworden zijn, met de oogen van een vizioenair worden beschreven.

Wouter Glover staat op het spreekgestoelte, rembrandtiek verlicht door een kleine lamp.

Zijn woord klinkt machtig:

— Kameraden! 't is je bekend waarvoor wij hier zijn. Wij willen meer loon en minder werken.

De patroons moeten weten, dat wij ook menschen zijn.

En dan zegt hij, dat hij werken wil, dat er „een werkstand moet zijn, volgens de wet van Gods natuur, zoo goed als een stand van geleerdheid die werkt met het hoofd en bestiert en rechtsprekt en niet kan werken met de handen.”

Is Glover hier spreektrumpet van Cremer of dachten de toenmalige arbeiders werkelijk aldus? Het eerste is het meest waarschijnlijk. Deze tendens doortrekt den geheelen roman. Het is ook wat Bromberg wil, de jonge, humane compagnon van Degen en wat we ook in enkele engelsche romans aantreffen: de patroon die veel voor zijn arbeiders wil doen, maar in elk geval baas blijven in zijn huis.

Weldra vallen er weer andere revolutionaire woorden:

— Genoeg! wij zijn menschen.

— Er zijn er onder ons die een koninklijk hart in het lichaam dragen.

— Wie meer dier is dan mensch, moet heelemaal mensch worden.

— Laten de fabrikanten lezen en jagen en pronken en reizen. Goed! Maar als zij den werkman uitmergelen en dom houden, zoo dom dat hij zonder zorg zijn arme kinderen even stomp ziet blijven als hij zelf is, zoo dom, dat hij die arme duivels dwingt om te werken boven macht en kracht, onwetend dat ze den dood met katoenvezels inzuigen..... dan.....

— 't Gaat ons niet aan, als de grooten te veel hebben. Maar wat ze meer dan te veel hebben, dat gaat ons aan!

— Wij willen verhooging van loon, vermindering van werkuren, verbetering van 't fabrieksgebouw. Geen moord aan de kinderen meer. Geen afbeulen tot laat in den nacht. Maar onderwijs!

— Onderwijs, dat is de Vrijheid!

— Wij hebben te lang geduld gehad. Wie goed werkt, moest geen gebrek kunnen lijden. Wie mensch geboren is, zal niet leven als het dier.

Zie zoo! Eindelijk breekt de zweer open. Dit zijn de eerste opstandige woorden in de nederlandsche litteratuur, echo natuurlijk van wat er broeide.

En nu kan men Cremer verwijten, dat zijn werklieden boekentaal spreken, dat hij in den grond van zijn hart burgerlijk is en als het er op aan komt achteruit krabbelt en het gezag handhaaft, dat hier uit de landerige sentimentaliteit en de philanthropische godsvruchtige gezindheid eindelijk de stem van het werkende volk zich zelf baan breekt, dat is de beteekenis dezer bladzijden en daarvoor verdient Cremer onze erkenning en erkentelijkheid.

Het spreekt van zelf, dat op Glovers woorden geantwoord wordt met een algemeenen kreet: Strikken! Strikken! Het werk neerleggen.

Stemmen die vragen, waarvan men zal moeten eten, als er gestaakt wordt, beantwoordt hij met de mededeeling, dat er in Engeland een „maatschappij is die den onredelijk behandelenden arbeider de hand reikt. Dat kantoor zal betalen.”

Maar de oude Abel heeft bezwaren. En ook die zijn teekenend voor den tijd:

In hem spreekt de arbeider die zich nog niet bevrijd heeft van de Christelijke beginselen, hij is het prototype van den modernen, Christelijk georganiseerden arbeider:

„God de Heer werkte de zes eerste dagen der week, maar den zevenden rustte Hij van den arbeid. Zoo zal de mensch doen, naar zijn beeld geschapen. En nu zeg ik, dat Glover trouw is en braaf. Maar ik wil niet toestemmen, dat hij rechtvaardig handelt. God de Heer houdt niet op te werken, al kwellen en plagen hem zijn kinderen. En wie de machten dreigt, welke over hem gesteld zijn, hij verzoekt den Heer die genadiglijk is en goedertieren. Als ik door ziekte en rampspoed meer lijden moet dan een ander..... dan is dat alles 's Heeren wil en werk. Mannen, wij weten niet wat wij doen, als wij zijn raad volgen. Zullen wij den Heer kruisigen?”

Waar tegen Glover dan weer aanvoert een redeneering, die slechts ten deele door den modernen arbeider zou worden onderschreven:

„Wij moeten op den Heer vertrouwen. Maar de Heer geeft geen weit en rog als de boer niet gezaaid heeft. God helpt wie zich zelf helpt. God is geen dief. Als er een God leeft, dan wil hij recht en gerechtigheid!

vgl.
asdrake.

En weldra weerklinkt het revolutielied:

Strikken, strikken, vieve lafluit!
Strikken, vievelefranze!
Boter en vleesch dat krijg je volop,
Als je den ouden maar tikt op zijn kop.
Strikken, vievelefranze!

Glover en Prost komen den patroon de wenschen der arbeiders voorleggen. Ze krijgen nul op het request in een dramatisch fel bewogen tooneel, waarin gescholden en gevloekt wordt en men elkander ten slotte te lijf gaat, en dat eindigt met een beroerte van Degen.

Bronsberg, de jongere compagnon, schijnt wel wat te voelen voor de argumenten der arbeiders. Hij zal, eenmaal alleen meester op de fabriek, verbeteringen invoeren. Maar het zal geschieden op eigen initiatief en buiten de arbeiders om.

In Bronsberg werken engelsche voorbeelden, we zullen wellicht ook moeten concludeeren, dat Cremer aan zijn zijde staat. Herhaaldelijk blijkt, dat de auteur de arbeiders als ondergeschikten beschouwt, die fatsoenlijk moeten zwijgen en afwachten.

Tot het begrip medezeggenschap¹ is ook de meest vooruitstrevende onzer schrijvers nog niet genaderd.

Eindelijk breekt de staking uit. In twee hoofdstukken (37 en 38) beschrijft Cremer het naderen der massa's, waarbij ook vrouwen haar stemmen laten hooren. Er zit beweging, kracht en overtuiging in deze bladzijden.

Bronsberg blijft pal, maar ziet in, dat hooger loon en beter onderwijs, vooral in warenkennis, een noodzakelijke eisch is. Voor de kinderen had hij reeds gunstiger bepalingen ingevoerd. Maar „geld, altijd meer geld zal den arbeider op den duur niet baten.” Wel echter wil hij, dat ze belang zullen gaan stellen in hun arbeid door kennis van zaken.

De voorstellen worden echter niet aanvaard en de staking heeft voortgang, met al de ellende die zij met zich brengen moet.

Men houdt van beide zijden vol; als een arbeider omgekomen

¹ cf. Jef Last: Medezeggenschap in Tijdsignalen, 1929.

is, willen de ongelukkigen zich gaan wreken op de verwekkers van hun ongeluk en Cremer schrijft hier:

„Zij hadden recht; maar zij hebben het niet meer. Vroeger mochten zij klagen, ja, eischen, maar sinds hun het brein door listig bedrog werd verward, sinds zij onwetend het onmogelijke begeerden hebben zij zich zelf een kuil gegraven en zijn ze door hun onwetendheid zelve de bewerkers geworden van hun jammer en gebrek.

Het gaat hard tegen hard. Bronsberg sluit de fabriek en gaat heen. Als een *deus ex machina* laat de schrijver nu de winterstormen ingrijpen. Een dijkbreuk vernielt de fabriek. Nu kunnen ze niet meer aan het werk, ook al wilden ze.

De „algemeen bekende Nederlandsche liefdadigheid” zal de slachtoffers der watersnood helpen. Maar niet de stakers. „Zij hebben geen aanspraak op steun. Maar nu blijkt Bronsbergs edelmoedigheid:

Ds. Knipping leest een brief voor:

— Arbeiders, in uw vrijwillige staking heeft de firma Degen en Bronsberg moeten berusten.

In een onvrijwillige berust zij niet.

Van heden af verzekert zij aan allen, bazen en arbeiders, die zich daartoe nog dezen avond willen aanmelden, een loon volgens den maatstaf der laatste afrekening, tot den dag, dat een nieuwe fabriek ter inwijding gereed is.

Drie eischen stelt de firma:

Aanneming der aangeboden voorwaarden, vijf centen per uur boven het loon voor overwerk, de kinderen moeten verplicht onderwijs genieten op kosten der firma.”

De brief eindigt met de kenmerkende opmerking, dat de firma ondanks de groote verliezen, tot deze regeling in staat is gesteld door het bezit van haar kapitaal.

En wanneer de hoofdpersonen nog een na-bespiegeling houden in hun laatste woord: dat zij in de toekomst met een man als de heer Bronsberg zeker wel gelukkig zullen kunnen worden, heeft Cremer zijn standpunt duidelijk uiteengezet.

Bronsberg, naast Hanna en Glover, een der hoofdpersonen, is geen held, zooals ten Brink meent. Daarom kan men Cremer niet verwijten, dat zijn edelmoedige handelingen tegenover de arbeiders

door zelfzuchtige motieven worden ingegeven (het verbergen van haar vaders „jeugdzonde” voor Nelly, met wie hij trouwt).

Een economische fout echter is de edelmoedige loonsuitkeering gedurende den bouw der nieuwe fabriek. Naar aanleiding hiervan merkt ten Brink terecht op, dat Cremer schijnt te denken, „dat philanthropie en nijverheid hand in hand behooren te gaan, en dat het kapitaal uit menschenmin en niet om winst dient te worden omgezet.”

En ten Brink verwijt Cremer zijn tekort aan inzicht in maatschappelijk-economische verhoudingen.

Wij zullen de laatsten zijn om te ontkennen, dat Cremer en zijn spreektrumpet Bronsberg dillettanten zijn in zake een „efficient” fabrieksbeheer. Maar mag men bij dit oordeel vergeten, dat Cremer hier gearbeid heeft aan zijn droom van een betere samenleving, dat hij de voetstappen drukt van mannen als Lamennais, Dickens, Kingsly, Carlyle, dat voor al dezen de mogelijkheid van een verbroedering der groepen kapitaal en arbeid nog niet tot de onmogelijkheden behoorde?

Cremer laat Glover, den oproerling, bij de catastrofe, zijn vijand Bronsberg het leven redden. We moeten dit aanvaarden als zinnebeeld voor het ideaal, dat den kunstenaar Cremer voor oogen zweefde ¹.

Jaap Meijer – Contrastbelichting en caricatuur :het Joodse type bij J.J. Cremer 1827-1880. Heemstede, 1979. Diasporade : een reeks alternatieve Joodse cahiers VII.

J.J. Cremer, Hanna de freule (1873) – In: Alleen halsstarrige joden gebruiken Jiddische woorden – Ewoud Sanders. Neerlandistiek, online tijdschrift voor taal- en lexicokundig onderzoek. Geplaatst op internet 10 maart 2018.

<https://www.neerlandistiek.nl/2018/03/alleen-halsstarrige-joden-gebruiken-jiddische-woorden/>

Laatst bijgewerkt: 20 november 2021.

www.jacobcremer.nl